

РОЗДІЛ 4 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.915

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРИСЛИВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

DESCRIPTION CRIMINAL MERCENARY JUVENILE DELINQUENCY

Кушнір М.М.,

*здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

Статтю присвячено кримінально-правовій характеристиці корисливої злочинності неповнолітніх. Охарактеризовано злочини проти власності за Кримінальним кодексом України та визначено типові корисливі злочини, що вчиняються неповнолітніми. Також запропоновано ґрунтовні висновки та пропозиції щодо тематики, яка розглядається.

Ключові слова: корислива злочинність неповнолітніх, дитина, кримінально-правова характеристика, неповнолітні, суспільно небезпечні дії.

Статья посвящена уголовно-правовой характеристике корыстной преступности несовершеннолетних. Охарактеризованы преступления против собственности по Уголовному кодексу Украины, определены типовые корыстные преступления, совершаемые несовершеннолетними. Также предложены основательные выводы и предложения по рассматриваемой тематике.

Ключевые слова: корыстная преступность несовершеннолетних, ребенок, уголовно-правовая характеристика, несовершеннолетние, общественно опасные действия.

The article is devoted to criminal law characterization of mercenary juvenile delinquency. The author describes the crimes against property for the Criminal Code of Ukraine and defines common acquisitive crimes committed by minors. Also offered solid opinions and suggestions on the subject in question.

Key words: mercenary juvenile delinquency, child, criminal legal description, minors, socially dangerous acts.

Актуальність теми. Протиправна поведінка характеризується як система суспільно небезпечних дій, що суперечать інтересам суспільства. Поняття протиправної поведінки є частиною її соціальної характеристики, що необхідна для визначення її витоків та ступеня небезпечності.

Злочинність – історично-мінливе соціально-правове явище, що має свої закономірності, кількісні і якісні характеристики та спричиняє шкідливі наслідки для суспільства й окремих людей. Співвідношення злочинності та конкретних злочинів – це співвідношення цілого й частини, загального та одиничного. Важливим для розуміння основних параметрів кримінально-правової характеристики корисливої злочинної поведінки дітей є визначення вихідних понять.

Розглядаючи з правової точки зору злочин як елемент злочинності, його можна трактувати як відносно ізольований акт порушення людиною певної кримінальної заборони. Кримінально-правовий аналіз злочину дає змогу виявити систему ознак, необхідних і достатніх для визначення того, що особа вчинила діяння, заборонене конкретною нормою кримінального закону, та підлягає кримінальній відповідальності. У ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України) надається таке визначення

поняття злочину: «Злочином визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла й не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [1].

Одним із найважливіших понять кримінально-правової науки є кваліфікація злочину. Кваліфікувати – відносити певні явища за їх якісними ознаками до певного виду, категорії. «У кримінальному праві кваліфікація злочину – це реалізація кримінального закону шляхом застосування до вчиненого діяння конкретної кримінально-правової норми або підведення певного злочину під ознаки конкретної норми» [2, с. 5].

Стан наукового дослідження. В.М. Кудрявцева вважає: «Кваліфікувати злочин – це дати йому юридичну оцінку, вказати відповідну кримінально-правову норму, що містить ознаки цього злочину» [3, с. 6]. Аналогічно визначають поняття кваліфікації злочинів А.Ф. Зелінський [4, с. 5] та С.А. Тарарухін [5, с. 8]. Проте такі визначення не враховують диференціації кримінально-правових норм, що відображає

прагнення законодавця до диференціації кримінальної відповідальності. Тому М.Й. Коржанський зазначає: «...правильну кваліфікацію можна викласти у формулі «П + Д», де П – усі спільні, тотожні ознаки подібних складів злочинів, а Д – та додаткова ознака, яка відрізняє цей склад злочину від інших, суміжних, подібних» [6, с. 7]. Таке визначення кваліфікації злочинів відображає її сутність, яка полягає у встановленні всіх основних ознак злочинів і додаткової ознаки, що передбачена складом злочину.

Виклад основного матеріалу. Так, злочинами проти власності називають суспільно небезпечні та протиправні діяння, що порушують право власності, спричиняють майнову шкоду приватній особі, колективу чи державі [7, с. 376]. Право приватної власності, згідно зі ст. 41 Конституції України, є непорушним. Кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [8]. Тобто злочини проти власності посягають на одне з основних конституційних прав людини, чим і визнається їх суспільна небезпечність.

Загалом відповідальність за ці злочини передбачається розділом VI Кримінального кодексу України, у якому йдеться про різні форми розкрадання чужого майна – «навмисного протиправного оборнення винною особою певним способом чужого майна на користь свою або іншої особи з корисливих спонукань» [8, с. 376].

Визначено такі різновиди злочинів проти власності: ст. 185 КК України – крадіжка (таємне викрадення чужого майна); ст. 186 КК України – грабіж (відкрите викрадення чужого майна); ст. 187 КК України – розбій (напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства); ст. 188 КК України – викрадення шляхом демонтажу чи іншим способом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання; ст. 189 КК України – вимагання (вимога передачі чужого майна чи права на майно, поєднана з погрозою насильства щодо потерпілого чи його близьких родичів); ст. 190 КК України – шахрайство (заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою); ст. 191 КК України – усі різновиди незаконного привласнення чужого майна; ст. 192 КК України – заповідання майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; ст. 193 КК України – привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї; ст. 194 КК України – умисне знищення або пошкодження майна; ст. 195 КК України – погроза знищення майна; ст. 196 КК України – необережне знищення або пошкодження майна; ст. 197 КК України – порушення обов'язків щодо охорони майна; ст. 198 КК України – використання майна, отриманого злочинним шляхом.

Проте сукупності «злочини проти власності» та «злочини, вчинені з корисливих спонукань» не збігаються повною мірою. Так, із метою збуту, тобто з корисливою метою, можуть вчинюватися злочини у сфері господарської діяльності (розділ VII КК України),

злочини проти громадського порядку та моральності (розділ XII КК України), злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (розділ XIII КК України). Корисливий мотив присутній у диспозиціях ст. 146 КК України «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 148 КК України «Підміна дитини», ст. 219 КК України «Доведення до банкрутства», ст. 232 КК України «Розголошення комерційної або банківської таємниці», ст. 299 КК України «Жорстоке поводження з тваринами», ст. 330 КК України «Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави», ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» тощо.

До злочинів проти безпеки руху й експлуатації транспорту (розділ XI КК України) віднесене незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України), під яким розуміється «...вчинене умисно з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч його волі» [8]. Таке заволодіння не вважається злочином проти власності, хоча в науковій літературі висловлювалася точка зору, що, ґрунтуючись на психологічному розумінні корисливого мотиву, їх більшість має бути кваліфікована саме як крадіжка [4]. Оскільки заволодіння чужим автомобілем задовольняє певні корисливі потреби викрадача, то його мотиви збігаються з поняттям корисливого мотиву [9].

Окрім чинного КК України, спеціальні питання кваліфікації та призначення покарання за злочини проти власності, тлумачення певних термінів і понять, відмежування цих посягань від інших злочинів розглядаються в постановках Пленуму Верховного Суду України («Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна» від 25 вересня 1981 р. № 7; «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання продовольчих товарів, їх витрату і псування в системі державної торгівлі та споживчої кооперації» від 24 червня 1983 р. № 3; «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу» від 27 березня 1987 р. № 2; «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25 грудня 1992 р. № 12 зі змінами, внесеними згідно з постановами Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 1993 р. № 3, від 13 січня 1995 р. № 3, від 3 грудня 1997 р. № 12; «Про практику призначення судами України мір кримінального покарання за корисливі злочини» від 1 квітня 1994 р. № 2 тощо).

Родовим об'єктом цих злочинів є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності, тобто відносини щодо володіння, користування й розпорядження майном. При цьому додатковими необхідними об'єктами можуть бути також відносини у сфері життя, здоров'я та недоторканності особи (розбій, грабіж, вимагання), додатковими факультативними об'єктами – громадський порядок та екологічна безпека.

Безпосереднім об'єктом розкрадання є право власності на майно, незалежно від того, на яку форму власності (приватну, комунальну чи державну) було вчинене злочинне посягання: усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ч. 4 ст. 13 Конституції України).

Предметом розкрадання може бути будь-яка річ, що має матеріальну цінність: національна й іноземна валюта, цінні папери та документи, що виконують роль грошового еквіваленту, інше рухоме (продукти, речі, твори мистецтва тощо) та нерухоме майно. Така річ повинна мати як економічні (мати корисні властивості та грошову оцінку), так і фізичні (може бути вилучена із законного володіння, спожита, пошкоджена чи знищена) та юридичні (перебувати в законному володінні іншого суб'єкта права власності) ознаки [10, с. 157]. Злочинами проти власності не можуть вважатися посягання на природні багатства, зброя та бойові припаси, радіоактивні матеріали, транспортні засоби, наркотичні та психотропні речовини та деякі інші: хоча вони й вчинюються з корисливих спонукань та є корисливими за свою сутність (наприклад, викрадення транспортного засобу), проте підлягають кваліфікації за окремими статтями КК України, оскільки мають інші родові та безпосередні об'єкти.

Загалом злочини проти власності значною мірою різняться за предметом посягання, що потребує їх типології, тобто поділу на певні групи. Найбільш прийнятною, на нашу думку, є така типологія [10, с. 158–159]:

1) протиправне безоплатне вилучення чужого майна й обернення його на свою користь (на користь інших осіб), що завдає шкоди власникові (ст. ст. 185–191 КК України);

2) корисливе заподіяння шкоди власникові без обернення чужого майна на свою користь (на користь інших осіб) або з оберненням на свою користь майна, що є нічийним. До таких злочинів належать діяння, передбачені ст. 192 КК України, у вигляді протиправного використання чужого майна (наприклад, самовільне використання чужих транспортних засобів, звернення на свою користь грошей за проїзд пасажирів у громадському чи приватному транспорті, продаж товару за заниженими цінами), ст. 193 КК України (привласнення знайденого майна, що має виняткову історичну, художню, культурну цінність чи є скарбом), ст. 198 КК України (придбання або збут майна, здобутого завідомо злочинним шляхом);

3) некорисливі посягання на власність пов'язані із заподіянням шкоди власникові: умисне (ст. 194 КК України) чи необережне (ст. 196 КК України) пошкодження майна, погроза знищення майна (ст. 195 КК України) чи порушення обов'язків щодо його охорони (ст. 197 КК України).

Згідно зі ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Відповідальність у віці від 14 років настає лише за обмежений перелік злочинів, у тому числі корисливих, а саме за крадіжку (ст. 185 КК України), викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зло-

живанням службовим становищем (ч. 1 ст. 262 КК України), викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ч. 1 ст. 308 КК України), вимагання (ст. ст. 189, 262, 308 КК України), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч. 2 ст. 347 КК України), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ч. 2 ст. 378 КК України), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ч. ч. 2–3 ст. 399 КК України), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 1 ст. 289 КК України).

Отже, можна констатувати, що законодавець вважає 14 років цілком достатнім віком для усвідомлення підлітком суспільної небезпеки вчинюваного корисливого діяння – вилучення чужого майна й отримання реальної можливості ним розпоряджатися. Такий підхід хоч і не обґрунтований належним чином, проте з позицій вікової психології є цілком правильним і науковим [11; 12]: протиправний характер таких злочинів є цілком очевидним і зрозумілим будь-якій дитині, тобто підліток із 14 років повинен і може усвідомлювати суспільну небезпеку, що міститься в його діях.

Сучасні теоретики кримінального права, які підляють уявлення щодо неодмінно корисливого (і лише такого) мотиву злочинів проти власності, – «наукові внуки» фахівців післявоєнного періоду. Вони засвоїли це положення в студентські роки та могли прочитати його в безлічі наукових і науково-практичних першоджерел. Воно стало звичним, стереотипним, над ним не задумуються, а практикам узагалі пропонують оминати цю складну тему, щоб не створювати собі, а також потерпілим [13, с. 80] додаткових труднощів.

У кримінально-правовій літературі інколи розрізняють пряму матеріальну вигоду та іншу корисливу зацікавленість. Пряма вигода полягає в отриманні майна й майнових прав, звільненні від майнових зобов'язань і скороченні витрат. Інша корислива зацікавленість означає бажання з вигодою для себе одержати, хоча б і за протекцією, проте законно, банківський кредит за встановленою процентною ставкою, на законних підставах придбати акції перспективного підприємства, одержати вигідне замовлення на виконання робіт чи надання послуг тощо. Вважаємо, це лише спроба розширити поняття користі, оскільки йдеться про передбачену чинним кримінальним законодавством «іншу особисту заінтересованість» (ст. ст. 219, 446 КК України).

На нашу думку, під час вчинення корисливих злочинів вигода (зиск), безумовно, наявна, як і під час вчинення будь-якого умисного злочину. Зрештою, вигода в найбільш широкому сенсі є детермінантою будь-якої усвідомленої людської поведінки. Загалом людська взаємодія (інтерація) без одержання вина-

городи (без вигоди для себе) втрачає для особи сенс, стає безпредметною [14, с. 36–37]. Проте ця вигода може бути як матеріальною, так і нематеріальною, тобто детермінуватися не одним, а гаммою мотивів, у тому числі бути полімотивованою. Від вчинення корисливого злочину особа може одержати не обов'язково саме матеріальний зиск.

З огляду на вищезазначене, зважаючи на статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України, можна стверджувати, що найбільш розповсюдженими та типовими для дітей корисливими злочинами є крадіжка (ст. 185 КК України), шахрайство, тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК України), а також

незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України).

Висновки. Таким чином, поняття «корисливі злочини дітей» охоплює одну з найбільш поширених і водночас суспільно небезпечних груп злочинних діянь. Вони порушують конституційне право власності громадян, спричиняють майнову шкоду значному колу суб'єктів правовідносин. Злочини проти власності мають самостійну об'єктивну (посягання на право власності на майно – безоплатне заволодіння чужою матеріальною цінністю, незаконне одержання майнової вигоди від неї, протиправне уникнення певних майнових витрат) та суб'єктивну (прямий умисел – свідоме вчинення злочину) сторони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III в редакції Закону України від 1 січня 2009 р. № 270-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Коржанський М.І. Кваліфікація злочинів : [навч. посіб.] / М.І. Коржанський. – 2-ге вид. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.
3. Кудрявцев В.Н. Причинність в криминології. О структурі індивідуального преступного поведіння / В.Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 175 с.
4. Зелінський А.Ф. Кримінальна психологія : [навч.-практ. изд.] / А.Ф. Зелінський. – К. : Юринком Інтер, 1999. – 237 с.
5. Тарарухин С.А. Установлення мотива і кваліфікація преступлення / С.А. Тарарухин. – К. : Вища шк., 1997. – 151 с.
6. Коржанський М.І. Кваліфікація злочинів : [навч. посіб.] / М.І. Коржанський. – К. : Атіка, 2002. – 2-ге вид. – 640 с.
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю.В. Александров, П.П. Андрушко, В.І. Антипов та ін.]; відп. ред. С.С. Яценко. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : А.С.К., 2003. – 976 с.
8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Х. : Парус, 2005. – 56 с.
9. Корчовий М.М. Розкриття незаконних заволодінь транспортних засобів, які вчинюються неповнолітніми / М.М. Корчовий Б.О. Кравчук // Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Кіровоград, 16 квітня 2009 р. / за заг. ред. В.П. Петкова ; укл. К.Б. Левченко, В.П. Петков, С.П. Назаренко. – Кіровоград : Вид-во Кіровоград. юрид. ін-ту ХНУВС, 2009. – С. 164–167.
10. Кримінальне право України : [навч. посіб.] / [Г.С. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.] ; за ред. О. М. Омельчука. – К. : Наук. думка ; Прецедент, 2004. – 297 с.
11. Айхорн А. Трудный подросток / А. Айхорн. – М. : ЭКМО-Пресс, 2001. – 377 с.
12. Ароkelова Г.Г. Учителям и родителям о психологии подростка / Г.Г. Ароkelова. – М. : Высш. шк., 1990. – 303 с.
13. Хавронюк М.І. Судово-практичний коментар до Кримінального кодексу України / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 550 с.
14. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції : [навч.-метод. посіб.] : у 2 ч. / [Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К. : НАВСУ, 2003– . – Ч. 1 : Професійна психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів. – 2003. – 124 с.